

Javliyeva Shaxnoza Baxodirovna

Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti o'qituvchisi, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Abdusamadova Baxtigul Sa'dullo qizi

Toshkent Kimyo xalqaro universiteti Samarqand filiali magistranti

BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARINI MA'NAVY-AXLOQIY TARBIYALASHDA INNOVASION PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'quvchi-yoshlarni milliy ma'naviy meroslar asosida axloqiy tarbiyalashda Markaziy Osiyo mutafakkirlarining ma'naviy merosidan foydalanish va ular orqali yosh avlodda ijobiy sifatlarni shakllantirish nazarda tutiladi. Shuningdek, qadriyat tushunchasi mazmuni, uning mohiyati borasidagi ilg'or xorijiy tadqiqotlar tahlil qilingan. Qadriyat tushunchasining o'ziga xos xususiyatlari falsafiy-psixologik tushunchalar sifatida belgilangan norma va munosabat kategoriyalaridan farqi keltirib o'tilgan.

Kalit so'z: ma'naviy meros, manaviy tafakkur, odob-axloq, norma, munosabat, mahalla, jamoatchilik hamkorligi, axloqiy kamolot, halollik, iymon, vijdon, ma'naviy xislatlar.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИННОВАЦИОННЫХ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ В ДУХОВНО-ПРАВСТВЕННОМ ВОСПИТАНИИ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

Абстрактный. В данной статье предусмотрено использование духовного наследия мыслителей Средней Азии в нравственном воспитании учащихся на основе национального духовного наследия и формирования через них положительных качеств у молодого поколения. Также были проанализированы передовые зарубежные исследования содержания понятия ценности и его сущности. Отличительные особенности понятия ценности отличаются от категорий норм и отношений, определяемых как философско-психологические понятия.

Ключевые слова: духовное наследие, духовное мышление, нравы, норма, отношение, сообщество, общественное сотрудничество, нравственное совершенство, честность, вера, совесть, духовные качества.

THE USE OF INNOVATIVE PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES IN THE SPIRITUAL AND MORAL EDUCATION OF ELEMENTARY STUDENTS

Abstract. This article envisages the use of the spiritual heritage of Central Asian thinkers in the moral education of students based on national spiritual heritage and the formation of positive qualities in the young generation through them. Also, advanced foreign research on the content of the concept of value and its essence was analyzed. The distinctive features of the concept of value are distinguished from the categories of norms and attitudes defined as philosophical-psychological concepts.

Key words: spiritual heritage, spiritual thinking, manners, norm, attitude, community, community cooperation, moral perfection, honesty, faith, conscience, spiritual qualities.

Kirish. Ma'naviy-axloqiy tarbiya vaunga qo'yiladigan talablar bu jamiyatda ma'lum ijtimoiy-axloqiy talablarga mos axloqiy xizmatlarni shakllantirish maqsadida o'quvchilar ongi, hissiyotlari hamdaxulqigamuvofiq vatizimli ta'sir etishdir. Ma'naviy-axloqiy tarbiyavazifalari quyidagilardan iborat:

1. O'quvchilar ma'naviy-axloqiy ongni shakllantirish.
2. Ulardama'naviy-axloqiy xis-tuyg'ularni tarbiyalash varivojlantirish.
3. O'quvchilarda ma'naviy-axloqiy xulq-atvor ko'nikmavaodatlarini tarkib toptirish.

Mamlakatimizdagi ta'lim-tarbiya tizimida ham zaruriy islohotlar amalga oshirilmoqdaki, bunda ma'naviy-axloqiy tarbiyaalohida o'ziga xos o'rin egallaydi va bu masala doimo dolzarbdir. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev 2021-yilning eng muhim ustuvor vazifalari haqidagi Oliy Majlisga Murojaatnomasida "Biz o'z oldimizga mamlakatimizda Uchinchi Renessans poydevorini barpo etishdek ulug' maqsadni qo'ygan ekanmiz, buning uchun yangi Xorazmiylar, Beruniylar, Ibn Sinolar, Ulug'beklar, Navoiy va Boburlarni tarbiyalab beradigan muhit va sharoitlarni yaratishimiz kerak. Bunda, avvalo, ta'lim va tarbiyani rivojlantirish, sog'lom turmush tarzini qaror toptirish, ilm-fan va innovatsiyalarni taraqqiy ettirish milliy g'oyamizning asosiy ustunlari bo'lib xizmat qilishi lozim"[1,7] deya e'tirof etdi. Demak, bugungi yoshlar ajdodlariga munosib ravishda Markaziy Osiyo hududida Uchinchi Renessans davrini yuzaga keltirishi shart. Zero, xalqimizning uzoq o'tmishi, tengsiz madaniyati, mard-jasur bobolari, bebaho ajdodlar merosi doimo yangi kashfiyotlar, yangi marralarni zabt etishga undab turadi. Zero, «Ana shunday buyuk insoniy fazilatlar faqat tinch, barqaror, mustaqil yurtida shakllanishi mumkin. Buning uchun har bir yoshni vatanparvarlik hamdajdodlarimizdan qolgan milliy tarixiy meroslarga hurmat ruhida tarbiyalash hozirgi kunning asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi...»[2,3]

Axloqiy tarbiya – yagona ijtimoiy tarbiya jarayonining tarkibiy qismi. Jamiyat tomonidan insonlar xulqining boshqarilishiga zarurat ikki o'zaro bog'liq vazifani shart qilib qo'yadi:

birinchidan, jamiyat ongida me'yorlar, tamoyillar, ideallar, adolat, ezgulik va yovuzlik kabi tushunchalar ko'rinishida aks etadigan va asoslanadigan axloqiy talablarni ishlab chiqish;

ikkinchidan, inson o'z xatti-harakatlarini yo'naltirishi va nazorat qila olishi, shuningdek, ijtimoiy xulqni boshqarishda ishtirok eta olishi, ya'ni boshqa kishilarga talab qo'ya bilishi va ularning xatti-harakatlarini baholay olishi uchun bu talablarni hamda ular bilan bog'liq tasavvurlarni har bir inson ongiga singdirish.

Butun dunyoda yoshlar ma'naviyatini oshirishga qaratilgan ilmiy izlanishlar zamirida ularni milliy ma'naviy meroslar asosida axloqiy tarbiyalashga yo'naltirilgan tadqiqotlar muhim ahamiyat kasb etmoqda. Amalga oshirilayotgan tadqiqotlarda milliy-ma'naviy meros, milliy an'ana va urf-odatlar, Islom dini va hadisshunos allomalarimizning hadis g'oyalari asosida yoshlarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalash masalalari yetakchi o'rinni egallaydi. IX XII va XIV-XV asrlardagi yuksak ilmiy tarakkiyot davrida yashab ijod qilgan, buyuk zotlar qoldirgan boy milliy ma'naviy meros nafaqat Sharq olamida, balki jahon ma'naviyati va ma'rifatiga tub burilish yasadi, desak mubolag'abo'lmaydi. Shu sababli butun dunyo yurtimizni ma'rifat ziyosini tarqatgan muqaddas makonlardan biri sifatida o'rganishga xarakat qilmoqda.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Bu esa yoshlarning dunyoviy, falsafiy, huquqiy, ilmiy, badiiy, axloqiy hamda diniy tasavvurlari va tushunchalarini shakllantirish, jamiyatdagi voqea va hodisalarga ijtimoiy faol munosabatda bo'lish ko'nikmalarini oshirish bo'yicha istiqbolli ilmiy yo'nalishlarni amalga oshirishga bevosita bog'liq holda amalga oshmoqda. Bugungi kunda yurtimizda yoshlarning jismonan yetuk, intellektual va axloqiy jihatdan kamolotga yetishiga, ularni milliy ma'naviy merosimizga, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalash kabi ustuvor yo'nalishlarda keng qamrovli tizimli ishlar amalga oshirilmoqda. «...Xalqimizning tarixiy merosi, urf-odatlari va milliy tarbiyaan'alarini asrab-avaylash, keng aholi qatlamlari, ayniqsa, yoshlarimiz o'rtasida dinlararo bag'rikenglik, millatlararo totuvlik va o'zaro mehr-oqibat muhitini mustahkamlash bo'yicha chora tadbirlar ishlab chiqish»[3,5] kabi ustuvor vazifalar belgilangan. Shunday nuqtayi nazardan kelib chiqib, o'quvchilarni boshlang'ich sinfdanoq turli xil yod g'oyalardan uzoqlashtirish maqsadida milliy mentalitetimizga xos bo'lgan sharqona urf odat va an'alarimizni chuqur anglash va ularga hurmat ruhida tarbiyalash muhim ahamiyat kasb etadi. Yoshlarni axloqiy va ma'naviy jihatdan tarbiyalash muammosi Vatanimiz va qator xorijlik olimlar tomonidan tadqiq etilgan. Xorijlik olimlardan atoqli pedagog A.S.Makarenkoning «o'nta yuqori malakali, o'z holicha ishlaydigan o'qituvchidan malakasi past, bir yoqadan bosh chiqaradigan beshta o'qituvchi afzal»[4,184] degan fikrini unutmaslik kerak. Shu boisdan boshlang'ich sinf o'quvchilarini o'qitish jarayonida milliy ma'naviy merosga tayanish, xalqimizning ma'rifatparvarlik, bag'rikenglik, mehmondo'stlik kabi an'analari, andishalilik, insofililik, mehr-oqibat, or-nomus kabi fazilatlarini chuqur o'rganish va ularni o'quvchilar qalbiga

singdirish asosiy vazifa sifatidabelgilab berilgan. Zero, aynan shu fazilatlar orqali, avvalo, har bir insonning o'z qalbida, so'ng boshqalar qalbidajdodlar hayot va ijodiga nisbatan ehtirom tuyg'usini shakllantirish samarali bo'lishi ayni haqiqatdir. Boshlang'ich sinf o'quvchilariga milliy meros, ma'naviy qadriyatlarni o'rgatish alohidaahamiyatga ega. Natijada, o'quvchida ularga nisbatan shaxsiy munosabat tarkib topib, asta-sekinlik bilan bolaning ma'naviy dunyoqarashi ham shakllana boshlaydi. Bugun ana shunday bir globallashuv davrida, o'quvchilar xalqimiz o'tmishiga hurmat mavqeidan, unga faxr hissi bilan yondashishni o'rgansalar, keyingi hayotida yangi yutuqlarga erishadilar.[5,66]

Vatanimiz olimlaridan buyuk bobokalonlarimiz bo'lgan Imom Muhammad ibn Ismoil al-Buxoriy, Imom Abu Iso at-Termiziy vaAl Hakim at-Termiziy kabi muhaddis olimlarning hamda Muhammad ibn Muso al-Xorazmiy, Abu Rayhon Beruniy, Ahmad Farg'oniy, Abu Ali ibn Sino, Abu Nasr Forobiy, Mirzo Ulug'bek, Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Bobur kabi ajdodlarimizning ilmiy asarlarida insonning ma'naviy axloqiy, tarbiyaviy qarashlariga oid jihatlaridan yosh avlod ma'naviy tarbiyasiga tatbiq qilishning pedagogik yechimlarini asoslash, qomusiy olimlar ilmiy merosidan, ayniqsa, xulq, odob-axloqni ta'minlashga xizmat qiladigan kasbiy malaka, ijtimoiy-pedagogik bilimlarning ma'naviy-axloqiy jihatlariga ilmiy izlanishlarni keng qamrovli amalga oshirish alohidaahamiyat kasb etadi. Dunyo tarixida ilk Sharq Uyg'onish davri - Musulmon Renessansi deb nom olgan o'rtaasrlar va undan keyingi zamonlarda bugungi O'zbekiston zaminidan yetishib chiqqan buyuk alloma va mutafakkirlarning jahon ilm fani va madaniyati, muqaddas islom dini rivojiga qo'shgan bebaho hissasi dunyo ilmiy jamoatchiligi tomonidan haqli ravishda tan olingan. O'rtaasrlarning ilk davrida ulug' ajdodlarimiz tomonidan matematika, astronomiya, fizika, kimyo, geodeziya, farmakologiya, tibbiyot kabi aniq fanlar bilan birga, tarix, geografiya, falsafa, madaniyat va san'at, arxitektura sohalarida yaratilgan buyuk ilmiy g'oya va kashfiyotlar jahon ilm-fani va sivilizatsiyasi rivojida keskin burilish yasadi. Tahlil va natijalar: Ma'naviy-axloqiy tarbiya bevosita qadriyat, axloq tushunchalari bilan bog'liq ekan, qadriyat tushunchasining mazmun mohiyatini aniqlashtirishga urinib ko'ramiz. Vatanimiz olimlari tomonidan amalga oshirilgan ilmiy tadqiqotlardaqadriyat tushunchasining mazmunini yoritishda turlicha yondashilgan. Jumladan, faylasuf olim J.Tulenov qadriyatlarni to'rt turga bo'lgan bo'lib, [6,145] uning muhim turlaridan biri tabiiy qadriyatlar bo'lib, unga insonning yashashi va rivojlanishi uchun zarur bo'lgan tabiiy sharoitlar: yer va yer osti boyliklari, suv, havo, o'rmonlar, o'simliklar dunyosi, hayvonlar va boshqalar, ikkinchi bir turi iqtisodiy (mehnat predmetlari, ishlab chiqarish qurollari, moddiy ne'matlar;) uchinchi bir turi ijtimoiy siyosiy (yerkinlik, tenglik, adolat, tinchlik, xalqaro do'stlik), to'rtinchi bir turi ma'naviy qadriyatlar, bunga ilmiy, falsafiy badiiy, diniy g'oyalar va boshqalar kiradi. Qadriyat tushunchasi quyidagi to'rt asosiy belgi bilan farqlanib turadi:

1. Qadriyat - bu hissiyotlar, tuyg'ular bilan chambarchas aloqador bo'lgan fikrlar hamda ishonch. Qadriyat faollashgan vaqtida u tuyg'ular bilan aralashib ketadi. Misol uchun, mustaqillik, erkinlik muhim qadriyati bo'lgan insonlar agar ularning mustaqilligi yoki erkinligi xavf ostida qolsa, bezovtalanishadi, uni himoya qila olishmasa, chuqur tushkunlikka tushishadi va undan foydalana olishsa, baxtli bo'lishadi.

2. Qadriyat inson tomonidan istalayotgan, ko'zlanayotgan, uning harakatlariga sabab bo'lib xizmat qilayotgan maqsadni anglatadi. Ijtimoiy tartib, adolat, mehr-shafqat muhim qadriyati bo'lgan insonlar ushbu maqsadlarga erishishga intilishadi.

3. Qadriyatlar transsendentdir, ya'ni ular muayyan harakat va vaziyatlar bilan chegaralanmaydi. Misol uchun, odob va rostgo'ylik qadriyatlari ham ta'limga, ham ishga, ham sportga, siyosatga, oilaga, do'stlar va boshqa insonlarga birday taalluqli bo'ladi. Bu xususiyat qadriyatni muayyan aniq harakat, obyekt yoki vaziyatlarga nisbatan taa'lluqli bo'lgan torroq tushunchalar: norma va munosatdan farqlab turadi.

4. Qadriyatlar standart sifatida xizmat qiladi. Ular tanlovni yoki harakatlar, hodisalar, insonlarga nisbatan bahoni (shu jumladan, insonning o'ziga nisbatan ham) boshqarib turadi. Qadriyatlar insonning o'z o'zini baholashidaasos hisoblanadi. Insonlar nima yaxshi yoki yomon ekanligi, nimaadolatli yoki adolatsiz, nima qilish to'g'ri va maqsadga ega, nimadan qochish,

uzoqroq yurish kerakligini o'zlarining qadriyatlariga mos, muvofiqligi yoki nomuvofiqligidan kelib chiqib hal etishadi.

5. Qadriyatlar ahamiyati jihatidan tartiblanadi, iyerarxiya yaratadi va nisbatan barqaror afzalliklar tizimini hosil qiladi. Bu iyerarxiyaviylik qadriyatlarni norma hamda munosabatlardan farqlab turadi.

6. Turli xil qadriyatlarning nisbiy afzalligi inson harakatlarini boshqarib turadi. Har qanday attityudda yoki xulqda ikki yoki bir necha qadriyatlar aksi bo'ladi. Misol uchun, insonning diniy muassasalarga tashrifi an'analarga, konformizmga va xavfsizlikka mos kelsa, ko'p hollarda, gedonizm va stimulyatsiya kabi qadriyatlariga putur yetkazadi. Ulug' ajdodlarimiz tomonidan yaratilgan va bugungi kunda ham butun dunyoni hayratga solib kelayotgan ilmiy meros faqat bir millat yoki xalqning emas, balki butun insoniyatning ma'naviy mulki bo'lib, bu bebaho boylik yangi va yangi avlodlar uchun donishmandlik va bilim manbai, eng muhimi, yangi kashfiyotlar uchun mustahkam zamin bo'lib xizmat qilishi shubhasiz. O'quvchilarni milliy ma'naviy meroslarimiz orqali axloqiy tarbiyalashda quyidagi usullardan foydalanish ijobiy natijalarga erishishni ta'minlaydi: birinchidan, rag'batlantirish, tushuntirish, jazolash uqtirish, usullaridan suhbat, foydalanish munozara, asosida o'quvchilarning maktabdagi umumiy va yagona tartib qoidaga rioya qilishlariga erishish; ikkinchidan, axloqiy odatni shakllantirishda mashq va mashqlantirish hamda bolalarning turli faoliyatini uyushtirish; uchinchidan, turli bayram tadbirlari "Mustaqillik kuni", "Navro'z bayrami"; adabiy kechalar "Sharq mutafakkirlari dunyo tamadunining asoschilari" mavzularidagi tadbirlarni samarali tashkil qilish; to'rtinchidan, Tarbiyaviy soatlar, «Tarbiya» darslari saviyasini oshirishda interfaol metodlardan samarali foydalanish; beshinchidan, ommaviy axborot vositalari, kinoteatr, televideniye ko'rsatuvlaridan, jumladan, «O'talar so'zi aqlning ko'zi», kabi eshittirishlardan, shuningdek, zamonaviy targ'ibot vositalari, ya'ni ijtimoiy tarmoqlar ta'siridan unumli foydalanish; oltinchidan, o'z mehnati, fidoiyligi, vatanparvarligi, halolligi bilan el-u xalqqa namuna bo'lib kelgan mehnat faxriylari, ilm-fan xodimlari va urush faxriylari, ko'p bolali onalar, imonli qariyalar, hojilar bilan o'quvchilar uchrashuvlarini uyushtirib borish; yettinchidan, dars jarayonida sinfdan va maktabdan tashqari mashg'ulotlarda Sharq qadriyatlari va milliy an'analar aks etgan ma'rifiy ruhdagi asarlar, jumladan islom dinining muqaddas, bosh asosi Qur'oni Karim, muhaddis alomalar asarlari, bobokalonlarimiz Kaykovusning «Qobusnoma», Yusuf Xos Hojibning «Qutadg'u bilig», Nosir Xisravning «Saodatnoma», Ibn Sinoning «Donishnoma», Sa'diyning «Guliston», «Bo'ston», Navoiyning «Mahbub ul-qulub», Boburning «Boburnoma», AbdullaAvloniyning «Turkiy guliston yoxud axloq» kabi asarlaridan foydalanish maqsadga muvofiq. O'quvchilarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashni takomillashtirish asosida ularda bir qator sifatlar namoyon bo'ladi. Ular: o'z-o'zini boshqarish, o'z-o'ziga doimo tanqidiy qarash, kamchiliklarni o'zidan qidirish, o'z-o'ziga talabchan bo'lish, hamma joydaaniq ishlarni vijdonan bajarish, o'z-o'zini tarbiyalash, bunda kuchli va kuchsiz tomonlarni aniqlash, axloqiy tarbiyalanganligini, bilimlarni yaxshi egallaganligi, axloqiy tuyg'ularning rivojlanganligi, maqsadga intilish, dovyuraklik va hal qiluvchanlik, mustaqil fikrga ega bo'lish, talabchanlik, tashabbuskorlik, mustaqillik, o'z-o'zini idora qilish va tuta bilish tashkil etadi.

Xulosa. Xulosaning asosi sifatida shu mulohazani keltirib o'tishni o'rinli deb bilamizki, biz yuqorida tahlil qilgan, tilga olgan ilg'or, iqtisodiy rivojlangan xorijiy mamlakat tadqiqotchilari ham qadriyat, axloq fenomenlari mohiyati, ularni shakllantirish muammolari haqida olib borgan ilmiy tadqiqotlarida, qadriyatlar transdientligi, ya'ni ularni dunyoviy (immanent) hodisalar bilan ham, inson ongi, shuuriga, mohiyatiga xos hisoblanuvchi ilohiylik (diniy, afsonaviy, ishonchgaasoslanuvchi), ya'nikim transsendentlik xususiyatlariga ega deb hisoblashadi. Bu holat bizga, boshlang'ich sinf o'quvchilarida ma'naviy axloqiy qadriyatlarni shakllantirishda ajdodlarimiz, ota-bobolarimiz, bugungi avlod e'tiqodi, ishonchiga, hayot ma'nosigaasos bo'lib kelayotgan Islom dini manbalaridan, o'z hayoti, ilmi, asarlari, tajribasi bilan el-u xalqqa namuna bo'lib kelayotgan keksalar, mehnat faxriylari, din vakillari, serfarzand, serdavat ota-onalar o'gitlari, namunasiidan unumli, o'rinli foydalanish lozimligi haqidagi xulosamizni to'g'ri yo'nalishda deb hisoblashimizga imkon beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг 2021 йилнинг энг мухим устувор вазифалари хақидаги Олий Мажлисга Мурожаатномаси. - Тошкент, 2021 й., 25 январь. [Электрон ресурс] <https://lex.uz>
2. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 31 декабрдаги “Ўзлуксиз маънавий тарбия концепциясини тасдиқлаш ва уни амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 1059-сон Қарори 1-илоvasи. // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 03.01.2020 й., 09/20/1059/4265-сон.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Қарори. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузурида Ўзбекистондаги Ислон цивилизацияси марказини ташкил этиш чора тадбирлари тўғрисида. 2017 йил 1 декабрь // ПҚ-3420-сон. [Электрон ресурс] <https://lex.uz>
4. Ўзбекистон Республикасининг Президентининг Қарори. “Маънавий-маърифий ишлар самарадорлигини ошириш ва соҳани ривожлантиришни янги босқичга кўтариш тўғрисида”. 2017 йил 28 июль // Халқ сўзи, 2017 йил 29 июль. ПҚ-3160-сон. [Электрон ресурс] <https://lex.uz/docc/4071203>
5. Адизов Б.Р. “Бошланғич таълимни ижодий ташкил этишнинг назарий асослари”, –Тошкент: «Фан», 2007. – 120 б.
6. Худайкулов Х.Ж. ва Бобокулова Д.М Педагогика.-Т.:Иновация-Зиё. 2022 й. – 280 б.